

ΦΕΜΙΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ: ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

Ελένη Μαυρογένη*

Περίληψη

Η κύρια υπόθεση των φεμινιστικών θεωριών είναι η γυναικεία καταπίεση. Στην προσπάθεια να κατανοήσουμε τη φύση και τις αιτίες της καταπίεσης αυτής, είναι βασική η αναφορά στην έννοια της «αναπαραγωγής», τόσο της βιολογικής όσο και της κοινωνικής (Mary O'Brien, 1981). Παρ' όλα αυτά, «δεν μπορούμε να αναλύσουμε την έννοια της αναπαραγωγής με βάση τις ήδη υπάρχουσες θεωρίες διότι αυτές είναι το προϊόν του κυρίαρχου ανδροκεντρικού τρόπου σκέψης» (1981: 23).

Οι ψυχαναλυτικές θεωρίες, τόσο οι Φροϋδικές όσο και οι Λακανικές προσπαθούν να περιγράψουν και να εξηγήσουν πώς οι κοινωνικές διαφορές και η κοινωνική οργάνωση του φύλου παράγονται κι αναπαράγονται. Απ' την άλλη, ο φεμινισμός έχει προσπαθήσει να αναδομήσει τις ψυχαναλυτικές θεωρίες ώστε να σχηματίσει το θεωρητικό πλαίσιο για την ανάπτυξη εναλλακτικών, εξισωτικών τρόπων κατανόησης και υπερπήδησης των φυλετικών ανισοτήτων. Το άρθρο αυτό επιχειρεί να παρουσιάσει τις βασικές ιδέες των Φροϋδικών και Μετα-Φροϋδικών θεωριών για το σχηματισμό και την αναπαραγωγή του «φύλου» και τη φεμινιστική κριτική αυτών.

Φροϋδική Ψυχανάλυση και Φεμινισμός

Για την κλασική ψυχαναλυτική θεωρία, θέματα που αφορούν στην ανάπτυξη, τη σεξουαλικότητα και τη γυναικεία ψυχολογία εν γένει, είναι ουσιαστικά (Rorhne and Galenson, 1981). Ο Φρόυντ εξύψωσε το φύλο και τη σεξουαλικότητα στο σημαντικότερο, αν όχι μοναδικό, θέμα της θεωρίας του, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στη σπουδαιότητα της σεξουαλικότητας στο σχηματισμό της ταυτότητας του ατόμου, της ατομικής συμπεριφοράς και των κινήτρων (Chodorow, 1989; Ussher, 1991). Η θεωρία της ψυχανάλυσης παρέχει μια επεξήγηση του πώς αποκτούμε σεξουαλική ταυτότητα και συνείδηση του «φύλου» στην κοινωνική πραγματικότητα. Το θέμα είναι βασικό για το φεμινισμό, εφόσον προσφέρει «μια κατανόηση του τρόπου με τον οποίο η υποταγή μπορεί να εσωτερικευθεί στη [γυναικεία] προσωπικότητα» (Cameron, 1985:117).

Η φροϋδική θεωρία επικεντρώνεται στην ψυχοσεξουαλική ανάπτυξη του ατόμου. Σύμφωνα μ' αυτήν, η επιτυχημένη επίλυση τόσο των σταδίων της ψυχοσεξουαλικής ανάπτυξης (στοματικό, πρωκτικό και φαλλικό) όσο και του Οιδιπόδειου συμπλέγματος οδηγεί στην ψυχική υγεία: στην αντίθετη περίπτωση, το αποτέλεσμα είναι η τρέλλα (Sayers, 1986; Ussher, 1991). Συγκεκριμένα, ο

---

* Η Ελένη Μαυρογένη είναι κοινωνική λειτουργός (ΜΑ), ψυχολόγος και υποψήφια διδάκτορας του Παντείου Πανεπιστημίου.

Φρόντ υποστήριξε ότι εάν παραμείνουν άλυτες συγκρούσεις σε οποιοδήποτε από τα στάδια της ανάπτυξης, ενέργεια προερχόμενη από ανικανοποίητες επιθυμίες βοηθά στο σχηματισμό καθηλώσεων («*cathexes*») οι οποίες αργότερα οδηγούν σε ψυχικές διαταραχές (Hargreaves, 1987).

Το Οιδιπόδειο σύμπλεγμα παίζει θεμελιώδη ρόλο στη δόμηση της προσωπικότητας και οι ψυχαναλυτές το θεωρούν ως βάση για την κατανόηση της ψυχοπαθολογίας. Κατά τη διάρκεια του φαλλικού σταδίου, το παιδί, αγόρι ή κορίτσι, δε γνωρίζει άλλο γεννητικό όργανο από το αρσενικό ενώ η αντίθεση των φύλων ισοδυναμεί με την αντίθεση φαλλικό - ευνουχισμένο. Το σύμπλεγμα ευνουχισμού βρίσκεται σε στενή σχέση με το Οιδιπόδειο σύμπλεγμα αλλά τοποθετείται διαφορετικά ανάλογα με το φύλο. Το αγόρι φοβάται τον ευνουχισμό ως πραγματοποίηση μιας πατρικής απειλής σχετικά με τις σεξουαλικές δραστηριότητες, πράγμα που συνεπάγεται έντονο άγχος ευνουχισμού. Το κορίτσι αισθάνεται τον ευνουχισμό ως «επιβληθείσα ζημιά», την οποία προσπαθεί α) να αρνηθεί, με συνέπεια τη γυναικεία ομοφυλοφιλία (Miller, 1973; Gatens, 1991), β) να εκφράσει τις σεξουαλικές του επιθυμίες και ανάγκες με τρόπο νευρωτικό που μπορεί να είναι απόρροια της πεποίθησης ότι έχει πέος, πεποίθηση η οποία είναι εντελώς αντίθετη με την πραγματικότητα και για το λόγο αυτό καταπιέζεται στο ασυνείδητο (Sayers, 1986) και γ) να αναπληρώσει, με συνέπεια την επιθυμία πρόσκτησης του πατρικού φαλλού η οποία μεταμορφώνεται σε επιθυμία απόκτησης παιδιού από τον Πατέρα. Όπως υποστηρίζει ο Φρόντ στο έργο του «Οι Ανατομικές Διαφορές μεταξύ των Φύλων», «το κορίτσι έγινε μια μικρή γυναίκα» (παράθεση στον Gatens, 1991:253). Αυτός ο τρόπος επίλυσης του Οιδιποδείου συμπλέγματος θεωρείται από τον Φρόντ ο υγιέστερος.

Στη φαντασίωση του ευνουχισμού που δημιουργεί στο παιδί η ανατομική διαφορά των φύλων (απουσία ή παρουσία πέους), η διαφορά αποδίδεται στην εκτομή του πέους του κοριτσιού (Λαπλάνς και Ποντάλις, 1986). Ο Φρόντ υποστήριξε, με άλλα λόγια, ότι η γυναίκα είναι βιολογικά υποδεέστερη λόγω της έλλειψης πέους. Εμφανώς, αυτός ο ισχυρισμός έχει σημαντικές επιπτώσεις για το φεμινισμό: ο «φθόνος του πέους» ανυπροσωπεύει το φθόνο του κοριτσιού που απορρέει από τα συναισθήματα της βιολογικής έλλειψης του πέους που το αγόρι έχει (Miller, 1973). Το πέος γίνεται το σύμβολο (κοινωνικής) ανωτερότητας, ισχύος και εξουσίας (φαλλοκρατία).

Υπάρχει μια φαλλική οργάνωση στο κορίτσι. Η διαπίστωση της διαφοράς των φύλων προκαλεί ένα φθόνο του πέους, ο οποίος συνεπάγεται, από άποψη σχέσεων με τους γονείς, ένα συναισθημα μνησικακίας απέναντι στη μητέρα που δεν έδωσε πέος καθώς και την επιλογή του Πατέρα ως αντικείμενο αγάπης, στο μέτρο που μπορεί να δώσει το πέος ή το συμβολικό του αντίστοιχο, το παιδί. Σύμφωνα με τον Φρόντ, το κορίτσι δεν γνωρίζει την ύπαρξη του κόλπου εφόσον το κορίτσι και το αγόρι έχουν ως κέντρο ενδιαφέροντος το φαλλικό όργανο.

Σύμφωνα με τη Φροϋδική θεωρία λοιπόν, η επίλυση του Οιδιποδείου συμπλέγματος αντικατοπτρίζει, όσο και νομιμοποιεί με τη χρήση «επιστημονικών», ψυχαναλυτικών όρων, την κοινωνική κατασκευή κι αναπαραγωγή της γυναικείας παθητικότητας, εξάρτησης και καταπίεσης.

Στο προ-Οιδιπόδειο στάδιο το κορίτσι είναι ένας μικρός άντρας (ο Φρόντ πίστευε στην πολυμορφική και αμφίφυλη φύση της ανθρώπινης σεξουαλικότητας) και η «επιτυχής» επίλυση του Οιδιπόδειου συνεπάγεται την καταπίεση της ενεργούς και κλεποριδικής σεξουαλικότητάς του. Το κορίτσι, μέσω του συμπλέγματος του ευνουχισμού, αναγνωρίζει την έλλειψη πέους και απευθύνεται

στον πατέρα της για να αποκτήσει μέσω αυτού του πέους και, επομένως, ανωτερότητα. Στην αντίθετη περίπτωση, το κορίτσι θα γίνει είτε μια «νευρωτική», υπερ-σεξουαλική γυναίκα (πιθανή αναφορά της Φροϋδικής θεωρίας στην αναγνώριση της σεξουαλικότητάς της παρά κι ενάντια στις πατριαρχικές προκαταλήψεις περί γυναικείας σεξουαλικότητας), είτε ομοφυλόφιλη. Κατ' αυτό τον τρόπο το πέος ταυτίζεται βιολογικά και κοινωνικά με το «ανεξάρτητο», «κυρίαρχο», «ενεργό» και «λογικό» αντρικό φύλο. Στο τέλος του Οιδιπόδειου σταδίου το κορίτσι μεταφέρει τις ερωτογενείς του ζώνες από την κλειτορίδα στον κόλπο, μετατρέποντας την «ενεργή» σεξουαλικότητά της σε «παθητική»: Συνεπώς, «η φυσιολογική θηλυκότητα προσκαλεί αλλά δεν προκαλεί» (*normal femininity can invite but not initiate*, Sayers, 1986:106).

Παρότι η παθητικότητα της γυναικείας σεξουαλικότητας παρουσιάζεται ως βιολογικά αναπόφευκτη από τη Φροϋδική θεωρία, όταν «ανδροπρεπή» χαρακτηριστικά εμφανίζονται στη γυναικεία συμπεριφορά, θεωρούνται το αποτέλεσμα «κοινωνικών περιστάσεων». Η άποψη του Φρόυντ ήταν ότι «η γυναίκα γίνεται, δε γεννιέται» (Chodorow, 1989). Η άποψη αυτή βασίζεται στην πεποίθηση ότι η σεξουαλικότητα δεν είναι έμφυτη ή απλώς βιολογική ορμή, αλλά επίσης το αποτέλεσμα της διαδικασίας εσωτερίκευσης περιορισμών και απαιτήσεων του πολιτιστικού - κοινωνικού περιβάλλοντος, το οποίο απωθεί μέρος της προ-Οιδιπόδειας, πολυμορφικής σεξουαλικότητας. Παρά την αναγνώριση του γεγονότος αυτού, ο Φρόυντ απέτυχε να εντάξει αυτές τις πολιτιστικο-κοινωνικές περιστάσεις στη θεραπευτική διαδικασία (Sayers, 1986).

Σε ένα άλλο επίπεδο ανάλυσης, κατά τη διάρκεια του Οιδιπόδειου σταδίου αναπτύσσεται το Υπερ-Εγώ το οποίο αναλαμβάνει το ρόλο του «ηθικού διακανονιστή» μέσω της εσωτερίκευσης των ηθικών κανόνων των γονέων κι επομένως, της κοινωνίας συνολικά. Οι κύριες λειτουργίες του είναι η ηθική συνείδηση και ο σχηματισμός των ιδανικών (Λαπλάνς και Πόνταλις, 1986). Ενάντια στη λειτουργία του Υπερ-Εγώ, το Αυτό είναι μια εντελώς ασυνείδητη και πρωτόγονη μορφή οργάνωσης της σκέψης, μια πρωτόγονη ορμή που κατευθύνεται από την αρχή της ευχαρίστησης (*pleasure principle*). Μεταξύ των δύο αυτών συστημάτων της προσωπικότητας, το Εγώ είναι το σύνολο των πραγματικών - ρεαλιστικών ιδεών για το περιβάλλον και του τρόπου που αντιλαμβανόμαστε και διενεργούμε με το περιβάλλον αυτό, και κρατά μια ισορροπία ανάμεσα στις εσωτερικές απαιτήσεις (Αυτό) και τους περιορισμούς που τίθενται από τον εξωτερικό κόσμο και την πραγματικότητα (Υπερ-Εγώ) (για μια λεπτομερή ανάλυση,δες Yellooly, 1980 και Payne, 1991).

Στην πραγματικότητα, όπως οι Deleuze και Guattari (1977) αναφέρουν στον Αντι-Οιδίποδα, το Εγώ είναι το στοιχείο εκείνο της προσωπικότητας το οποίο «μας διδάσκει να επιθυμούμε την προσωπική μας καταπίεση» (1977: xx). Πολλά θέματα εμπλέκονται στην άποψη αυτή, αλλά το σημαντικότερο είναι η αναφορά στη μορφή της κοινωνικής παραγωγής που καθοδηγεί το «Εγώ» το οποίο ασκεί μια σημαντική λειτουργία καταπίεσης των εσωτερικών επιθυμιών και θεωρεί την «πραγματική επιθυμία» ως πιθανή δύναμη ανατροπής των κοινωνικών κανόνων, νορμών, αξιών, κ.λπ.

Η πατριαρχική κοινωνία που καθορίζει και επιβάλλει τους κυρίαρχους κανόνες κι αξίες, προσεγγίζει τις γυναίκες ως «άτομα χωρίς πέος». Όπως είπε η Mitchell (1975: xvi), στον «φθόνο του πέους δεν αναφερόμαστε στην ανθρώπινη ανατομία αλλά στις αντιλήψεις που οι άνθρωποι έχουν για την ανατομία και αποδέχονται ως τμήμα της γενικής κουλτούρας και της κοινωνικής τάξης πραγμάτων». Επομένως, στη Φροϋδική θεωρία, που αναπτύχθηκε στην πατριαρχική κοινωνία και

την οποία νομιμοποιεί, ο πατέρας παίζει βασικό ρόλο στην ανάπτυξη της γυναικείας σεξουαλικότητας και η γυναικεία ετεροφυλοφιλία θεωρείται το αποτέλεσμα της «φυσικής» έλξης στο αντρικό φύλο.

Ο Φρόντ ανέπτυξε την θεωρία του με βάση «του τι είναι αναγκαίο για την αναπαραγωγή της κυρίαρχης ανδροκρατούμενης κοινωνικής οργάνωσης, για τον περιορισμό της γυναικείας σεξουαλικότητας στην κατεύθυνση της ετεροφυλοφιλίας, για την διαίωση της ετεροσεξουαλικής κυριαρχίας» (Chodorow, 1989:175).

Στη βάση αυτή, οι φεμινιστικές προσεγγίσεις της ψυχολογίας θεωρούν την ψυχανάλυση ως βασικό μέσο κατανόησης του τρόπου που η αντρική επικυριαρχία επιτυγχάνεται κι αναπαράγεται στην πατριαρχία (Mitchell, 1975), ή της γυναικείας αντίδρασης στην υποταγή στην πατριαρχική καθεστκυία τάξη (Sayers, 1986).

Στη Φροϋδική θεωρία, οι γυναίκες είναι βιολογικά προκαθορισμένες να ζήσουν μια ζωή φθόνου και αδυναμίας πραγμάτωσης των ικανοτήτων τους εξαιτίας της έλλειψης πέους (Ussher, 1991). Το κορίτσι εξαιτίας του φθόνου του πέους επιλέγει τη γέννηση του παιδιού ως υποκατάστατο του πέους. Συνεπώς, η αυτοεκτίμηση των γυναικών σε σχέση με τον μητρικό τους ρόλο είναι το αποτέλεσμα του φαλλοκεντρικού Οιδιπόδειου συμπλέγματος. Στη βάση αυτή, η ψυχανάλυση φαίνεται «να προσφέρει κατανόηση του πώς η υποταγή (subordination) μπορεί να εσωτερικευτεί βαθειά στις προσωπικότητές μας» (Cameron, 1985:117).

Επιπρόσθετα, η βιολογική και η κοινωνική διαδικασία της ανθρώπινης αναπαραγωγής αποτελεί τον κεντρικό άξονα πολλών φεμινιστικών προσεγγίσεων αλλά και κριτικών αναλύσεων της ψυχαναλυτικής θεωρίας. Στην όλη διαδικασία της ανθρώπινης αναπαραγωγής βρίσκονται οι ρίζες της ιδεολογίας της αντρικής επικυριαρχίας (Mary O'Brien, 1981). Οι εμπειρίες από τη διαδικασία της αναπαραγωγής είναι, σε συμβολικό επίπεδο, σημαντικές για την ανάπτυξη της «γυναικείας παγκοσμιότητας» (female universality), ένας σκοπός στον οποίο οι φεμινίστριες επικεντρώνονται. Ο Φρόντ, «χωρίς να αρνείται την ύπαρξη σημαντικών ψυχολογικών διαστάσεων στις αναπαραγωγικές εμπειρίες μειώνει την αναπαραγωγική συνείδηση στην αγχώδη νεύρωση» (O'Brien, 1981:52).

Συμπερασματικά, η φεμινιστική κριτική της Φροϋδικής ψυχανάλυσης επικεντρώνεται στο γεγονός ότι η ψυχανάλυση δεν είναι μόνο μια ψυχολογική θεωρία, αλλά κυρίως μια κοινωνική και πολιτική θεωρία η οποία εξηγεί το πώς η σεξουαλικότητα και η φυλετική κοινωνική οργάνωση αναπαράγονται ως αποτέλεσμα του κοινωνικού καταμερισμού εργασίας στον οποίο οι γυναίκες είναι μπότερες. Παράλληλα, νομιμοποιεί τον οικογενειακό και φυλετικό καταμερισμό της εργασίας που βασίζεται στις ετεροσεξουαλικές νόρμες και πραγματοποιείται μέσω ψυχολογικών διαδικασιών και όχι μόνο μέσω κοινωνικών θεσμών.

Μεταφροϋδικές Θεωρίες και Φεμινισμός

Σύμφωνα με την Hargreaves (1987), η φαλλοκεντρική άποψη της γυναικείας ψυχολογίας και σεξουαλικότητας έχει δεχτεί ισχυρή κριτική μέσα από το ίδιο το ψυχαναλυτικό κίνημα. Σε αυτό το μέρος του άρθρου, θα παρουσιάσουμε δύο διαφορετικές προσεγγίσεις οι οποίες αποκλίνουν από

αυτή του Φρόυντ. Η πρώτη είναι επηρεασμένη από την εργασία των «object - relations» ψυχαναλυτών, τόσο των Κλαϊνικών, όσο και των μη-Κλαϊνικών. Η δεύτερη απορρέει από την εργασία του Γάλλου ψυχαναλυτή Jacques Lacan.

Η Θεωρία των Αντικειμενοτρόπων Σχέσεων

Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή, ως αντικείμενο χαρακτηρίζεται το άτομο προς το οποίο αποβλέπουν οι ενορμήσεις ενώ η «σχέση» αφορά τον τρόπο με τον οποίο το υποκείμενο συγκροτεί τα αντικείμενά του αλλά επίσης και τον τρόπο με τον οποίο αυτά διαπλάθουν και ρυθμίζουν τις δραστηριότητές του. Η αντικειμενοτρόπος σχέση δεν περιορίζεται μόνο στις πραγματικές σχέσεις του υποκειμένου με το περιβάλλον αλλά μελετάται κυρίως σε επίπεδο φαντασιώσεων (Λαπλάνς και Πόνταλις, 1986).

Πολλές μετα-Φροϋδικές ψυχαναλύτριες όπως οι Helen Deutsch, Karen Horney, Anna Freud και Melanie Klein, βασισμένες στις εμπειρίες τους στη μητρότητα τόσο ως μητέρες όσο και ως κόρες, έδωσαν προσοχή στη σημασία της πρώιμης σχέσης μητέρας - παιδιού στη διαμόρφωση της γυναικείας ψυχολογίας, εφόσον το άτομο της μητέρας αποτελεί το πρώτο ενορμητικό αντικείμενο. Η εργασία τους είναι σημαντική για το φεμινισμό γιατί εστιάζεται στη «μητρο-κεντρική» θεωρία και θεραπεία: αυτή η μετάθεση μειώνει την κεντρικότητα του πατέρα ως «την πρώτη μορφή που αντιπροσωπεύει την εξουσία, τη σεξουαλική καταπίεση και τη γνώση στο μυαλό του παιδιού» (Sayers, 1991:8).

Η Horney υιοθέτησε μια διαφορετική εξήγηση του Οιδιπόδειου συμπλέγματος από ό,τι ο Φρόυντ. Η άποψή της για το Οιδιπόδειο είναι το αποτέλεσμα των «βιολογικών αρχών της ετεροφυλοφιλικής έλξης» (1973:63) κι επισημαίνει ότι δεν υπάρχει κανένας φυσιολογικός μηχανισμός ο οποίος διευκολύνει τη μετάθεση από τη μητέρα στον πατέρα. Βασισμένη σε βιολογικές εξηγήσεις, η θεωρία της Horney αμφισβητεί την επικρατούσα Φροϋδική, πατριαρχική άποψη ότι οι γυναίκες είναι «εξ ιδιοσυγκρασίας» κατώτερες. Ειδικά στο «Φθόνο του Κόλπου» η Horney υποστήριξε την ύπαρξη προγεννητικών κολπικών αισθήσεων. Με τον τρόπο αυτό, ισχυρίστηκε ότι, αν το κορίτσι μπορεί να έχει αίσθηση μέρους των γυναικείων γεννητικών οργάνων, τότε μπορεί να αντιληφθεί τη δική του, ξεχωριστή, σεξουαλικότητα.

Η άποψη αυτή έχει υιοθετηθεί από πιο σύγχρονους ψυχαναλυτές που αντιλαμβάνονται τις φυλετικές διαφορές πέραν του παραδοσιακού τρόπου: δηλαδή, με βάση την παρουσία ή την απουσία του πέους (Roirhe and Galenson, 1981). Οι ψυχαναλυτές αυτοί ισχυρίζονται ότι το κορίτσι αρχίζει να αποκτά συναίσθηση της θηλυκότητας, όχι με την ενσυνειδητοποίηση του κόλπου, που έχει να κάνει με τα εσωτερικά γεννητικά όργανα, αλλά με την αντίληψη του αιδοίου, το οποίο μπορεί να δει και να αγγίξει, και που οδηγεί στην αντίληψη, από μέρους των κοριτσιών, των γεννητικών τους οργάνων.

Ο σημαντικότερος όμως, για το φεμινισμό, ισχυρισμός της Horney είναι ότι η ανδρική κυριαρχική στάση ενάντια στις γυναίκες είναι το αποτέλεσμα του αντρικού φθόνου της γυναικείας ικανότητας για φυσική αναπαραγωγή. Όπως ισχυρίστηκε η Horney «... ένα πραγματικό ανατομικό μειονέκτημα από μέρους των γυναικών υπάρχει μόνο στο επίπεδο της προ-γενετικής οργάνωσης. Στο

επίπεδο της γενετικής, ενήλικης οργάνωσης, δεν υπάρχει κανένα μειονέκτημα, για τον εμφανή λόγο ότι η σεξουαλική ικανότητα των γυναικών δεν είναι μικρότερη, αλλά απλώς διαφορετική από των ανδρών. Από την άλλη, ο ρόλος των ανδρών στην αναπαραγωγική διαδικασία είναι λιγότερο σημαντικός από το ρόλο των γυναικών» (Homey, 1973:61).

Σύμφωνα με την Melanie Klein, στους πρώτους μήνες ζωής του παιδιού, το αντικείμενο είναι μερικό (κυρίως το μητρικό στήθος) στο οποίο το παιδί προβάλλει άλλοτε την αγάπη του και άλλοτε το μίσος του λόγω του διχασμού του αντικειμένου σε «καλό» και «κακό». Το «κακό» αντικείμενο είναι ένας τρομακτικός διώκτης και με την ενδοβολή του το παιδί εκτίθεται σε εσωτερικούς κινδύνους. Το «καλό» αντικείμενο «εξειδανικεύεται» και η ενδοβολή του υπερασπίζει το παιδί κατά του διωκτικού άγχους («παρανοειδής ή σχιζοειδής» θέση). Η σχέση με τα μερικά αντικείμενα δε χαρακτηρίζει απλά και μόνο την παρανοειδή θέση κατά Klein αλλά διαδραματίζει σημαντικό ρόλο και μετά την αναπλήρωση της διαδικασίας εγκατάστασης των σχέσεων με ολικά αντικείμενα. Αργότερα, το παιδί είναι ικανό να αντιληφθεί τη μητέρα του ως ολικό αντικείμενο στο οποίο απευθύνεται τόσο οι λιβιδινικές όσο και οι εχθρικές ενορμήσεις («καταθλιπτική» θέση). Το καταθλιπτικό άγχος αναφέρεται στον φανταστικό κίνδυνο καταστροφής και απώλειας της μητέρας και ξεπερνιέται όταν το αγαπώμενο πρόσωπο ενδοβληθεί στο τέλος με τρόπο σταθερό και καθουσιαστικό (Λαπλάνς και Πόνταλις, 1986).

Η Klein παρουσίασε τον τρόπο που η αμφιθυμία, η συνύπαρξη αγάπης και μίσους προς το αντικείμενο (μητέρα) καθορίζει την ανάπτυξη του παιδιού. Αυτή η άποψη της σχέσης παιδιού - μητέρας και της βαρύνουσας σημασίας της για την εξελικτική ψυχολογία και τη σεξουαλικότητα των γυναικών έθεσε σε αμφισβήτηση τις Φροϋδικές «φαλλοκεντρικές» προσεγγίσεις της γυναικείας σεξουαλικότητας (Yelloly, 1980; Sayers, 1986).

Ο Donald Winnicott, για παράδειγμα, απορρίπτει τη θεωρία της Klein και επιχειρηματολογεί ότι η ανεξάρτητη ανάπτυξη του «εγώ» επηρεάζεται από «κοινωνικούς» παράγοντες (Sayers, 1986) κι όχι από τον «εσωτερικό κόσμο των αντικειμένων» και τη διαδικασία εσωτερίκευσης. Ο Winnicott πιστεύει ότι το βρέφος αρχικά δεν έχει αίσθηση του εαυτού του ως οντότητας ψυχολογικά διαφοροποιημένης από τη μητέρα του και αισθάνεται ένα με αυτή. Μόνο όταν η μητέρα ικανοποιεί τις ανάγκες του βρέφους, ενδυναμώνει το «εγώ» του, την επίγνωση του «εαυτού» του και τη γνωστική ικανότητά του να αναγνωρίσει και να αναπαραστήσει τον εξωτερικό κόσμο. Στην αντίθετη περίπτωση, η αποτυχία της μητέρας να παρέχει το ασφαλές περιβάλλον που το βρέφος χρειάζεται μπορεί να οδηγήσει στην ανάπτυξη ενός «λαθεμένου εαυτού» που αποτυγχάνει να δώσει στο βρέφος μια αληθινή αίσθηση ατομικής ταυτότητας (Frosh, 1992; Yelloly, 1980).

Με τη σειρά της, η εργασία του Winnicott προκαλεί την ανάγκη μιας κριτικής, φεμινιστικής προσέγγισης. Η αναφορά του στην ιδιότητα της παιδικής φροντίδας και ανατροφής σχετίζεται εμφανώς με το ρόλο των γυναικών ως «μητέρων» που αναπαράγει όσο κι αναπαράγεται από τον υπάρχοντα φυλετικό και ταξικό καταμερισμό της εργασίας μεταξύ μισθωτής (πρωτίστως αντρικής) εργασίας και μη-μισθωτής, γυναικείας εργασίας, περιορισμένης στη σφαίρα του «ιδιωτικού» - οικιακού. Επιπρόσθετα, ο Winnicott έχει δεχτεί κριτική (για παράδειγμα δεξ Chodorow, 1989) για το γεγονός ότι αποδίδει κάθε αποτυχία «υγιούς» ανάπτυξης του «εγώ» στην ανικανότητα των γυναικών να είναι «καλές» μητέρες.

Συμπερασματικά, οι θεωρίες των αντικειμενοτρόπων σχέσεων επικεντρώνονται σε μεγάλο βαθμό στη σχέση μητέρας - παιδιού και θεωρούν τη σεξουαλικότητα ως αποτέλεσμα ανάπτυξης σχέσεων (relational development). Η μετάθεση αυτή του κέντρου βάρους από τον πατέρα στη μητέρα αποτελεί την κύρια συνεισφορά των θεωριών των αντικειμενοτρόπων σχέσεων στον ψυχαναλυτικό φεμινισμό. Το ακόλουθο μέρος του άρθρου θα παρουσιάσει το Λακανικό φεμινισμό, ο οποίος επικεντρώνεται στις σεξουαλικές διαφορές των φύλων και στο ρόλο της γλώσσας στη διαφοροποίησή τους.

Η Λακανική Θεωρία

Η Λακανική Θεωρία έχει εμφανώς επηρεάσει την ψυχαναλυτική σκέψη στο τέλος του εικοστού αιώνα. Ο Jacques Lacan, σύμφωνα με την Ussher (1991), είναι ο σημαντικότερος θεωρητικός όσον αφορά τον ψυχαναλυτικό φεμινισμό. Ο Λακανικός φεμινισμός είναι η δεύτερη τάση του ψυχαναλυτικού φεμινισμού και αντιδρά τόσο στην κυρίαρχη, κλασική προσέγγιση της ψυχανάλυσης, όσο και στη θεωρία των αντικειμενοτρόπων σχέσεων.

Οι φεμινιστικές αντιδράσεις στη Λακανική θεωρία προσπάθησαν να βρουν τρόπους να ξεπεράσουν την ανδρική υπεροχή καθώς και τον Πατριαρχικό Νόμο όπως υποδηλώνεται από το Λακανικό Συμβολικό Νόμο. Οι Γαλλίδες φεμινίστριες έδειξαν ιδιαίτερο ενδιαφέρον στο γεγονός ότι το «πατρικό σύμβολο» (the symbol-father), η πατριαρχική τάξη πραγμάτων, εμφανίζεται ως η προϋπόθεση της πνευματικής υγείας στη θεωρία του Lacan.

Η θεωρία του Lacan σχετίζεται με τις συνθήκες της ψύχωσης και της πνευματικής υγείας που βρίσκονται έξω από τη «συμβολική» τάξη (Brennan, 1989), με άλλα λόγια την ψυχική οργάνωση. Ο Lacan υποστηρίζει ότι για να «γίνουν» τα άτομα ξεχωριστές ατομικές οντότητες, πρέπει να μιλούν μια γλώσσα που προϋπάρχει (Gatens, 1991). Με άλλα λόγια, ένα άτομο «υπάρχει» ως οντότητα μόνο μέσω της εισόδου του και της ένταξής του στον κόσμο του «συμβολικού». Ο όρος «συμβολικό» αναφέρεται στο «σύνολο των εννοιών που ορίζουν την κουλτούρα (culture) και βρίσκονται χαραγμένες βαθιά μέσα στη γλώσσα, των εννοιών που είναι εξωγενείς του ατόμου, αλλά ταυτόχρονα αντιπροσωπεύουν μια ανθρώπινη τάξη πραγμάτων στην οποία ο καθένας μας πρέπει είτε να ενταχθεί, είτε να διακινδυνεύσει την «ψύχωση» (Frosh, 1987:193).

Το παιδί εισάγεται στη «συμβολική» τάξη με το «Νόμο του Πατέρα» που δηλώνεται με το φαλλό, το σύμβολο της πατριαρχικής εξουσίας (Ussher, 1991). Οι Λακανιστές ισχυρίζονται ότι ο πατέρας είναι ένα σύμβολο «εξ ορισμού» («definitionally») παρόν στη γλώσσα. Η γλώσσα είναι φαλλοκεντρική, λόγω του ότι η δομή της είναι ανδροκεντρική. Δεδομένου αυτού, ο άντρας ορίζεται ως «εγώ», ο «ένας», και η γυναίκα ως «μη-εγώ», η «άλλη»: η βάση για τη γυναικεία ταυτότητα είναι ο άντρας. Συνεπώς, το παιδί, μέσω του «συμβολικού νόμου», αναγνωρίζει τον εαυτό του είτε ως «παθητικό-θηλυκό», είτε ως «ενεργητικό-αντρικό» «παράγοντα κοινωνικής αλληλεπίδρασης» (Sayers, 1986).

Επομένως, η γυναίκα δεν έχει αποκλειστικά δική της ταυτότητα, αλλά ταυτότητα που ορίζεται ως «μη-αντρική». Η «άλλη» γίνεται ένα αντικείμενο, ένα μέσο που χρησιμοποιείται και/ή είναι εκμεταλλεύσιμο. Η έμφαση του Λακανικού φεμινισμού στους παράγοντες αυτούς επανεισάγει στη φεμινι-

σική ψυχανάλυση τις αναφορές στις σεξουαλικές διαφορές και τη σεξουαλικότητα και επικεντρώνεται στο πλέγμα της ψυχοδυναμικής του γένους, της σεξουαλικότητας και της αντρικής κυριαρχίας ως πολιτιστικού - κοινωνικού στοιχείου (Chodorow, 1989).

Δύο από τις σημαντικότερες Γαλλίδες ψυχαναλύτριες είναι η Julia Kristeva και η Luce Irigaray (Groz, 1990; Ussher, 1991). Και οι δύο προσπάθησαν να αναπτύξουν μια ανάλυση του τρόπου παραγωγής της σεξουαλικής υποκειμενικότητας και της αρνητικής παρουσίας των εμπειριών των γυναικών στη φαλλοκρατία. Η ανάλυση της Kristeva επικεντρώνεται στην αξίωση των γυναικών για «ισότητα πρόσβασης στη συμβολική τάξη» και την απόρριψη της ανδροκρατούμενης συμβολικής τάξης. Ο διαχωρισμός της Kristeva μεταξύ Σημειωτικού (Semiotic) και Συμβολικού (Symbolic) είναι καθοριστικός για την κατανόηση της ανάλυσής της: «η Kristeva ορίζει το σημειωτικό ως την πληθώρα των ορμών εκφραζόμενη λεκτικά» (Butler, 1992:165). Το συμβολικό ορίζεται ως «ο πολιτιστικά καταληπτός λόγος, ο κυβερνόμενος από [κοινωνικούς] ρόλους» (Butler, 1992:162) και συνδέεται με την «εγκατάσταση» του «αντικειμένου» στο γενικότερο κοινωνικό πλέγμα και την απόκτηση κοινωνικής ταυτότητας (Leland, 1992). Επομένως, η «Συμβολική τάξη» καθιστά τα άτομα ικανά να κατανοήσουν τον περιβάλλοντα κόσμο και να ορίσουν και να εντοπίσουν τον εαυτό τους ως «μυστικά» άτομα.

Το «Σημειωτικό» (που περιλαμβάνει τα ένστικτα τα οποία ανήκουν στη μητέρα) καταπιέζεται από την ηγεμονική επικράτηση του (πατρικού) «Συμβολικού». Ως αποτέλεσμα, η ανάλυση της Kristeva προσφέρει μια «ανατρεπτική στρατηγική» ενάντια στον πατριαρχικό νόμο (Butler, 1992) με την έννοια ότι ενσωματώνει το «Σημειωτικό» στην ηγεμονική επικράτηση του πατριαρχικού «Συμβολικού».

Η Kristeva «τονίζει την “ομοιότητα”, αντικρούοντας ότι η “γυναίκα” ή “η θηλυκότητα” δεν είναι συνδεδεμένες με το γένος – μπορούν να γίνουν το κτήμα αντρών και γυναικών μέσω της ανατροπής της “Συμβολικής” τάξης στη σημειωτική γλώσσα» (Ussher, 1991:198). Με τον τρόπο αυτό, η Kristeva βλέπει την ύπαρξη θυματοποίησης, επικυριαρχίας και τιμωρητικότητας σε όλα τα άτομα.

Παρολαυτά, η ανάλυση της Kristeva είναι απαισιόδοξη. Βασικά, η Kristeva προτείνει δύο εναλλακτικές λύσεις: είτε την υποταγή στο «Νόμο του Πατέρα», είτε την ψύχωση. Με βάση αυτή την προοπτική, η υποταγή στο «Νόμο του Πατέρα» είναι αναγκαία για την ψυχική υγεία του ατόμου (Leland, 1992).

Παρότι η Kristeva όσο και η Irigaray δίνουν ιδιαίτερη έμφαση στο ασυνείδητο, τον πολιτιστικό, και το φυλετικό και γενετικό συμβολισμό η Irigaray προχωρεί περαιτέρω και υποστηρίζει τη διαφορετικότητα των γυναικών από τους άντρες. Η Irigaray επισημαίνει ότι η φαλλοκεντρική γλώσσα χρησιμοποιείται ως πολιτιστικό - κοινωνικό μέσο αποξένωσης της γυναίκας από τον εαυτό της και το σώμα της (Gatens, 1991) ενώ υποστηρίζει ότι οι γυναικείες σεξουαλικές ορμές είναι καταπιεσμένες ή ξεχασμένες (Brennan, 1989; Feldstein and Roof, 1989).

Η Irigaray έδωσε επίσης σημασία στη σχέση μητέρας - κόρης που παραμένει μη-συμβολική (εφόσον η «συμβολική τάξη» ταυτίζεται στην πατριαρχική κοινωνία με το Πατρικό «Συμβολικό») και ως εκ τούτου, οι γυναίκες υποφέρουν από την αδυναμία τους να «εξατομικεύσουν» τους εαυτούς τους (και πάλι εξαιτίας του ότι η «συμβολική τάξη» που επιτρέπει στα άτομα να αναγνωρίσουν τον

εαυτό τους είναι προσανατολισμένη ή κυριαρχούμενη από τους άντρες). Επομένως, το πρόβλημα για τις γυναίκες βρίσκεται στη μη-συμβολοποίηση της σχέσης με τη μητέρα και το σώμα της, και αυτή η έλλειψη συμβολοποίησης μπορεί να προκαλέσει ψύχωση. Μεταξύ των άλλων διαφορών της Irigaray με τον Φρόυντ και τον Lacan, είναι η ανάπτυξη μιας διαφορετικής κατανόησης των φυλετικών διαφορών απορρίπτοντας την υποτιθέμενη «επιστημονική» ουδετερότητα της ψυχανάλυσης (Grosz, 1990). Η αναφορά αυτή είναι σημαντική, κυρίως γιατί γίνεται μέσα στη γενικότερη ψυχαναλυτική θεωρία, η οποία τείνει να χαρακτηρίζεται από την έλλειψη ενσωμάτωσης κριτικής, και ειδικά της φεμινιστικής κριτικής, στην άποψή της για το γένος και τη σεξουαλικότητα (Chodorow, 1989).

Η Irigaray όπως και πολλές ριζοσπαστικές φεμινίστριες υποστηρίζουν ότι η γλώσσα παίζει κεντρικό ρόλο στη γυναικεία καταπίεση και συνεπώς πρέπει να προκαλέσουν τη φαλλοκεντρική γλώσσα χρησιμοποιώντας μια διαφορετική φωνή (Ussher, 1991). Αυτό που στοχεύει είναι να δημιουργήσει μια αντιπολιτευτική δομή της φαλλοκεντρικής γλώσσας, να δώσει «μια διαφορετική συνείδηση στην οποία η γυναικεία αναπαράσταση δεν υπάρχει ακόμα, αλλά που πρέπει να δημιουργηθεί» (Brennan, 1989:117).

Συμπερασματικά, η θεωρία του Lacan αναμόρφωσε τη Φροϋδική θεωρία και αμφισβήτησε την έννοια του ανθρώπινου «υποκειμένου». Με τη σειρά του, ο Λακανικός φεμινισμός κατέρριψε τόσο τις Φροϋδικές όσο και τις Λακανικές πατριαρχικές αντιλήψεις και τις αναφορές τους στην «αντικειμενικότητα» και την «επιστημονική» φυλετική ουδετερότητα. Επίσης, επεξεργάστηκε με διαφορετικό τρόπο τον δοθέντα φυλετικό διαχωρισμό τον οποίο οι Κλαϊνικοί και μη-Κλαϊνικοί θεωρητικοί αποδέχτηκαν ως αξίωμα (Mitchell, 1984).

Συμπεράσματα

Σύμφωνα με την Mary O'Brien (1981), η φεμινιστική θεωρία ξεκινά από την ανθρώπινη αναπαραγωγή. Η σεξουαλικότητα είναι μέρος της αναπαραγωγικής διαδικασίας. Επομένως, η Φροϋδική θεωρία που δίνει απαντήσεις σε ερωτήματα σχετικά με τη θηλυκότητα, τη γυναικεία σεξουαλικότητα και ψυχολογία βρίσκεται στο επίκεντρο προσοχής του φεμινιστικού κινήματος.

Παρότι το πρώτο θέμα-αντικείμενο του φεμινισμού είναι η κοινωνική καταπίεση των γυναικών και όχι η ψυχολογική, η Chodorow (1989) υποστηρίζει ότι ο Freud παρέχει αναλύσεις σχετικά με την οργάνωση της καταπίεσης του κοινωνικού φύλου και της σεξουαλικότητας. Επίσης, όπως η Mitchell (1975) αναφέρει, «η ψυχανάλυση δεν είναι υπόδειξη για μια πατριαρχική κοινωνία, αλλά ανάλυση της πατριαρχίας. Αν θέλουμε να κατανοήσουμε και να αντιπαλέψουμε τη γυναικεία καταπίεση, δεν μπορούμε να αγνοήσουμε την ψυχανάλυση» (1975: xv).

Μέσα στην κυρίως ψυχαναλυτική θεωρία, πολλοί μετα-Φροϋδιστές απέρριψαν την ανδροκρατούμενη Φροϋδική ανάλυση. Πολλές ψυχαναλύτριες όπως η Karen Horney και Melanie Klein εστίαστηκαν στη σχέση μητέρας - παιδιού. Αυτό αποτέλεσε μια θετικότερη προσέγγιση της ψυχολογίας των γυναικών. Εν τούτοις, η εστίασή τους στη σχέση παιδιού - μητέρας είναι το αποτέλεσμα του υπάρχοντος πατριαρχικού φυλετικού καταμερισμού της εργασίας (σύμφωνα με τον οποίο οι άντρες αναλαμβάνουν τη μισθωτή εργασία ενώ οι γυναίκες τη μη-μισθωτή εργασία περιορισμένη

στην οικιακή σφαίρα) και συνεπώς αγνοούν ή αποτυγχάνουν να εξηγήσουν ικανοποιητικά κοινωνικά φαινόμενα όπως η μισθωτική ανισότητα, ο διαχωρισμός στο χώρο εργασίας, η κακοποίηση των γυναικών, ο βιασμός, και οι φυλετικές διακρίσεις γενικά.

Σε ένα άλλο επίπεδο, ο Λακανικός φεμινισμός χρησιμοποίησε τη θεωρία του Lacan στην προσπάθειά του να ανατρέψει τη φαλλοκεντρική γλώσσα που, όπως υποστηρίζει, αποτελεί τη βάση της γυναικείας καταπίεσης και να βελτιώσει την κοινωνική θέση των γυναικών. Όμως, ακόμα και σ' αυτή την περίπτωση, η σχέση μεταξύ φεμινισμού και ψυχανάλυσης αποτυγχάνει να υπερπηδίσει τις εσωτερικές της αντιφάσεις (Grosz, 1990).

Ερωτήματα σε σχέση με τη «διαφορετικότητα» ή την «ομοιότητα» μεταξύ των φύλων επίσης εμφανίστηκαν στην ψυχανάλυση ως αποτέλεσμα του διαφορετικού τρόπου που οι Λακανικές φεμινίστριες αντιλήφθηκαν τη Λακανική θεωρία. Η Kristeva, για παράδειγμα, πρότεινε την υπονόμηση του «Πατρικού Συμβολικού». Η ανάλυση και η κλινική πρακτική της Irigaray, απ' την άλλη, επικεντρώθηκε στην αναδιαμόρφωση της πατριαρχικής γλώσσας («διαφορετικότητα»).

Ακόμα όμως και αν υπάρχει μια άμεση σύνδεση μεταξύ κοινωνικής αιτίας και ψυχικού αποτελέσματος, η απομυθοποίηση της εσωτερικευμένης γυναικείας καταπίεσης πρέπει να λάβει υπόψη τόσο τις γενικότερες κοινωνικές σχέσεις, όσο και τις εμπειρίες των γυναικών από την καθημερινή πραγματικότητα. Ο φεμινισμός χρειάζεται να προχωρήσει προς την κατεύθυνση δόμησης μιας ριζοσπαστικά νέας, κοινωνικής, πολιτικής και οικονομικής ανάλυσης.

Βιβλιογραφία

- Brennan, T. (1989): *Between Feminism and Psychoanalysis* Routledge.
- Butler, J. The Body Politics of Julia Kristeva in Fraser, N. and Bartky, S.L. (1992): *Revaluating French Feminism: Critical Essays on Difference, Agency and Culture* Indiana University Press.
- Cameron, D. (1985): *Feminist and Linguistic Theory* MacMillan.
- Chodorow, N. (1989): *Feminism and Psychoanalytic Theory* Polity Press.
- Deleuze, G. and Guattari, F. (1977): *Anti-Oedipus: Capitalism and Schizophrenia* Athlone Press.
- Feldstein R. and Roof J. (1989): *Feminism and Psychoanalysis* Cornell University Press.
- Frosh, S. (1992): «Masculine Ideology and Psychological Therapy» in Ussher J. and Nicolson, P. *Gender Issues in Clinical Psychology* Routledge.
- Gatens M. (1991): *Feminism and Philosophy* Polity Press.
- Grosz, E. (1990): *Jacques Lacan: A Feminist Introduction* Routledge.
- Hargreaves, D. (1987): «Psychological Theories of Sex-Role Stereotyping» in Hargreaves, D. & Cooley, M. *The Psychology of Sexes* Harper & Row.
- Horney, K. (1973): «The Denial of the Vagina» in Kelman H. *Feminine Psychology* Norton.
- Λαπλάνς Ζ. και Πόνταλις Μπ. (1986): *Λεξικό της Ψυχανάλυσης* Κέδρος.
- Leland, D. Lacanian Psychoanalysis and French Feminism: Towards an Adequate Political Psychology in Fraser, N. and Bartky, S.L. (1992): *Revaluating French Feminism: Critical Essays on Difference, Agency and Culture* Indiana University Press.

- Miller, J. (1973): *Psychoanalysis and the Women* Penguin Books.
- Mitchell, J. (1975): *Psychoanalysis and Feminism* Allen Lane.
- Mitchell, J. (1984): *Women: The Longest Revolution* Vigaro Press.
- O'Brien, M. (1981): *The Politics of Reproduction* Routledge & Kegan Paul.
- Payne, M. (1991): *Modern Social Work: A Critical Introduction* MacMillan.
- Roiphe, H. and Galenson, E. (1981): *Infantile Origins of Sexual Identity* International University Press.
- Sayers, J. (1986): *Sexual Contradictions: Psychology, Psychoanalysis and Feminism* Tavistock.
- Sayers, J. (1991): *Mothering Psychoanalysis* Hamish Hamilton.
- Ussher, J. (1991): *Women's Madness* Harvester Wheatsheat.
- Yelloly, M. (1980): *Social Work Theory and Psychoanalysis* Van Nostrand Reinhold.